

# L'ofensiva dels propietaris contra el contracte de rabassa morta a la comarca del Penedès, 1850-1910\*

## *Landlord offensive against rabassa morta contract in the Penedès area, 1850-1910*

per Josep Colomé Ferrer

Universitat de Barcelona

### RESUM:

L'article se centra en l'anàlisi de les estratègies adoptades pels propietaris vitícoles al llarg de la segona meitat del segle XIX i primers anys del XX, per tal d'acabar amb la dualitat de dominis que caracteritzaven la rabassa morta i aconseguir d'aquesta manera la «propietat perfecta» de llurs heretats. Amb aquesta finalitat s'estudia el procés d'organització dels propietaris vitícoles i el paper que va jugar l'Estat liberal en la defensa dels interessos de classe d'aquests propietaris. Finalment ens referim a les conseqüències que va tenir la fil·loxera respecte al procés de desnaturalització del contracte de rabassa, així com el control social que va comportar el canvi tècnic associat a la plantació de nous ceps amb peus americans.

### PARAULES CLAU:

Història agrària, conflictivitat social, lluita de classes, rabassa morta, fil·loxera, canvi tècnic.

### ABSTRACT:

The article will focus on the analysis of the strategies adopted by viticultural landlords throughout the second half of the nineteenth and early twentieth centuries, in order to end the dual domain that characterized the *rabassa morta* contract and get to *the perfect property* right of their states. We study the process of organization of the viticultural landlords and the role the state in the defense of those landlords interest. Finally we analyze the consequences of the phylloxera plague on the evolution of the contract of rabassa morta and the social control that entailed technical change associated with the planting of new American vines.

### KEY WORDS

Agricultural history, social unrest, class struggle, rabassa morta, phylloxera, technical change.

\* Aquest treball s'emmarca dins el projecte de recerca finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad «Sistemas agrarios sostenibles y transiciones en el metabolismo social: desigualdad y cambio institucional en España» (HAR2012-38920-C02-02). Agraïixo a Ivo Elies i a Bernat Marco la seva col·laboració en el buidatge dels arxius judicials que se citen en el text, així com a Josep M. Masachs, director de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès per les facilitats que en tot moment ha donat a l'hora de consultar els fons judicials i notarial dipositats a l'arxiu que dirigeix. Agraïixo també els comentaris i suggeriments de Jordi Planas, Raimon Soler i Francesc Valls, tots ells companys del Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona.

## Introducció

El contracte de rabassa morta va ser l'eina jurídica que va facilitar el procés d'especialització vitícola que van viure algunes comarques catalanes durant les darreres dècades del segle XVIII i bona part del segle XIX.<sup>1</sup> Al mateix temps, la rabassa morta es va convertir en el protagonista del conflicte social que es mantindria latent en aquestes comarques des de la darrereria del segle XVIII i els primers anys del segle XX, com a conseqüència del procés de consolidació de la propietat capitalista de la terra. Aquest conflicte giraria al voltant de tres eixos: la indefinició que caracteritza aquest contracte pel que fa a la seva durada, la dualitat de dominis sobre la terra i els ceps i el debat sobre la possibilitat de redimir els censos que s'havien de satisfer al propietari.

Diversos autors han estudiat aquest enfrontament entre propietaris i rabassers, especialment a partir d'un article signat per Emili Giralte l'any 1965 on s'establí una cronologia del conflicte.<sup>2</sup> La major part d'aquests treballs se centren en l'estudi de les formes d'organització i de protesta dels rabassers,<sup>3</sup> i presten poca atenció a

1. Respecte als treballs contemporanis que analitzen el paper jugat pel contracte de rabassa morta en el procés d'especialització vitícola català i les característiques d'aquesta fórmula contractual, es poden consultar, entre d'altres, P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, III, 1964, 565-577; A. HERNÁNDEZ, «Un contrato agrario del derecho español: la rabassa morta», *Revista de Diritto Agrario* 4, 1975, 627-655; J. M. TORRAS, «Evolución de las cláusulas de los contratos de rabassa morta en una propiedad de la comarca del Anoia», *Hispania* XXXVI, 1976, 663-690; E. BADOSA, *Explotación agrícola y contractes de conreu (1670-1840). Les finques del clergat de Barcelona*, Barcelona, Col·legi Notarial de Barcelona, 1985; L. FERRER, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987; J. COLOMÉ, «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès en el segle XIX», *Estudis d'Història Agrària* 8, 1990, 123-144; E. GIRALTE, «Formes d'explotació de la terra», *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. II, 139-155; B. MORENO, *La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995; F. VALLS, *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996; B. MORENO, «Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària* 11, 1997, 37-56; F. VALLS, «La rabassa morta a la comarca d'Igualada en la transició de les velles a les noves formes de propietat, 1750-1850», *Estudis d'Història Agrària* 11, 1997, 89-107; J. CARMONA i J. SIMPSON, «The "Rabassa morta" in Catalan viticulture: the rise and decline of a long term sharecropping contract», *The Journal of Economic History* 59-2, 1999, 290-315; R. CONGOST, «La rabassa morta i els discursos historiogràfics. Una relectura d'Emili Giralte», *Estudis d'Història Agrària* 17, 2004, 335-347.

2. E. GIRALTE, «El conflicto rabassaire y la cuestión social agraria en Cataluña hasta 1936», *Revista de Trabajo* 7, 1965, 51-72.

3. Sobre el conflicte rabassaire es pot consultar: A. BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya (1890-1936). La qüestió rabassaire*, Barcelona, Nova Terra, 1968; A. LOPEZ, «Federalismo y mundo rural en Cataluña (1890-1905)», *Historia Social* 3, 1989, 17-32. J. COLOMÉ, «Las formas tradicionales de protesta en las zonas vitícolas catalanas durante la segunda mitad del siglo XIX», *Noticiero de Historia Agraria* 13, 1997, 125-141; J. POMÉS, *La Unió de rabassaires. Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000; J. COLOMÉ, «Associacionisme i conflictivitat social agrària en la segona meitat del segle XIX», E. Giralte (dir.), *Història Agrària dels Països Catalans*, IV, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació - Universitats dels Països Catalans, 2006, 533-554;

l'ofensiva que a partir de mitjan segle XIX van endegar els propietaris, a l'empara de l'Estat liberal, amb la finalitat d'acabar amb la indefinició i la dualitat de dominis inherents al contracte de rabassa morta, aconseguint d'aquesta manera la «propietat perfecta» de llurs heretats. L'estudi de les diferents estratègies adoptades pels propietaris amb la finalitat de consolidar la propietat capitalista de la terra i de fer front a les demandes i protestes rabassaires, és l'objectiu d'aquest article.

Amb aquesta finalitat, en primer lloc ens referim al procés d'organització dels propietaris vitícoles, que s'inicia amb la creació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) i acaba consolidant-se amb la fundació del Centre Agrícola del Penedès i els sindicats i congressos que es van organitzar arran de la invasió de la fil·loxera. En un segon apartat examinem les diferents estratègies que es van adoptar amb la intenció de desnaturalitzar el contracte de rabassa morta, limitant la seva durada i defensant l'aplicació del desnonament a les rabasses. Tot seguit observarem com l'Estat liberal va protegir els interessos d'aquests propietaris, reprimint durament les protestes rabassaires. Finalment, centrarem la nostra atenció en les conseqüències que va tenir la replantació respecte al procés de desnaturalització del contracte de rabassa i el control social que va comportar el canvi tècnic associat a la plantació de nous ceps amb peus americans, obligant a un percentatge important de famílies rabassaires a renunciar als drets que tenien com a domini útil.

L'espai geogràfic estudiat contempla municipis de les tres comarques del Penedès, especialment de la comarca de l'Alt Penedès, actualment la principal comarca vitícola de Catalunya, amb 17.118 hectàrees de vinya, equivalents al 32,08% de la superfície vitícola catalana.<sup>4</sup> Pel que fa a les fonts utilitzades, a part de les bibliogràfiques, cal destacar que treballem una mostra de poc més de 500 judicis de desnonament corresponents a deu municipis de l'Alt i Baix Penedès, així com la documentació generada pel Jutjat de Primera Instància de Vilafranca del Penedès.<sup>5</sup> També s'ha utilitzat documentació procedent de diferents arxius patrimonials.<sup>6</sup>

J. MATA, *Pau Baqués, republicà i rabassaire*, Sant Sadurní d'Anoia, Ajuntament de Subirats, 2010; R. SOLER, «La Esquerra de los "rabassaires"». La participación política del campesinado en el Penedès, 1931-1936», *XIII Congreso de Historia Agraria- Congreso Internacional de la SEHA*, Lleida, 2011; J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT, *Cacics i rabassaires. Dinàmica associativa i conflictivitat social. Els Hostalets de Pierola (1890-1939)*, Vic, Eumo, 2011; F. BONAMUSSA, «Remenses i rabassaires», *Revista HMiC* IX, 2011, 8-18.

4. Observatori de la Vinya, el Vi i el Cava, *Informe núm. 2*, juny 2011.

5. Els arxius judicials de Subirats, Mediona, Pla del Penedès i Santa Margarida i els Monjos es troben dipositats en els respectius arxius municipals. Respecte a Sant Quintí de Mediona i Vilafranca del Penedès, la documentació consultada es localitza a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès (ACAP). Finalment, la documentació corresponent als municipis d'Albinyana, Bonastre, la Bisbal del Penedès, Sant Jaume dels Domenys i Montmell es pot consultar a l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès (ACBP).

6. Els arxius patrimonials consultats són el de la família Vallès, del Pla del Penedès, la documentació corresponent al mas Valencià, dipositada a l'Arxiu Municipal de Piera, caixa 30, i el Fons Ramon Freixas i Miret, dipositat ACAP.

### *El procés d'organització dels propietaris vitícoles*

El debat sobre la durada del contracte de rabassa morta va tornar a ressorgir arran de l'elaboració del projecte de Codi civil de 1851, on en la regla novena de l'article 1.563 s'indicava que el contracte finalitzava als seixanta anys en el cas que la documentació notarial no marqués un altre termini. Tot i que la normativa beneficiava els propietaris, aquests van continuar reclamant limitar la durada del contracte a cinquanta anys, mentre que milers rabassers defensaven llurs plantejaments en una «Exposición de varios enfiteutas de la provincia de Barcelona» del 24 de desembre de 1851.<sup>7</sup> En el mateix any de 1851 es va fundar a Barcelona l'IACSI,<sup>8</sup> que va substituir la Junta de Comerç de Barcelona (1758-1847) com a nova organització encarregada de vetllar pels interessos dels propietaris catalans i de difondre les millores tècniques que s'estaven introduint en les explotacions agràries en d'altres països. Els homes de l'IACSI, des d'un primer moment, van considerar que la nova legislació liberal havia de defensar els drets de propietat sobre la terra. Així, es van mostrar contraris a la limitació de la durada del contracte de rabassa morta en sixty anys, tal com es proposava en el Projecte de Codi civil de 1851, defensant com alternativa una durada de cinquanta anys, com proposaven els propietaris vitícoles.<sup>9</sup> Segurament el fet de donar suport als arguments sostinguts pels propietaris amb la voluntat de limitar la durada del contracte ajuda a explicar que una de les primeres subdelegacions de l'Institut s'inaugurés el 1852 al Penedès, agrupant a una quarantena de socis corresponsals.<sup>10</sup>

Al mateix temps, al llarg de la dècada dels anys cinquanta, la invasió de l'*Oidium tuckery* a França va provocar una important alça dels preus vínics<sup>11</sup> i una nova fase d'expansió vitícola a comarques com ara l'Alt Penedès, la Conca de Barberà, el Priorat o al Bages.<sup>12</sup> Els propietaris de les terres, davant una conjuntura tan favorable van augmentar llurs pressions per establir un termini fix per als contractes de

7. P. SALVADOR CODERCH, *La compilación y su historia. Estudios sobre la codificación y la interpretación de las leyes*, Barcelona, Bosch Casa Editorial, 1985, 53-55 i 79.

8. Sobre els orígens de l'IACSI es pot consultar: M. CAMINAL, *L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, 1851-1901*, tesis doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, 1979; M. CAMINAL, «La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)», *Recerques*, 22, 1989, 117-135.

9. R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER, «L'IACSI i la recomposició del món rural català: algunes hipòtesis de treball», *Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre CXL*, monografia històrica del 140 aniversari, 1991, 29-30.

10. J. PLANAS, «La crisi del sector vitivinícola i el moviment associatiu agrari (1876-1912)», J. COLOMÉ (coord.), *De l'aiguardent al cava. El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*, Vilafranca del Penedès, El 3 de Vuit - Ramon Nadal Editor, 2003, 248.

11. J. COLOMÉ, R. GARCÍA, J. PLANAS i F. VALLS-JUNYENT, «Les cycles de l'économie viticole en Catalogne. L'évolution du prix du vin entre 1680 et 1935», *Annales du Midi*, 281.

12. Emili Giral ja va assenyalar que «el decenni de 1845 al 1855 va ésser el de més intensa plantació de tota la història vitícola. La viticultura es va estendre més enllà d'on les possibilitats d'un bon conreu la feien raonable». E. GIRALT, «L'evolució de l'agricultura al segle XIX», J. SALVAT (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, Salvat Editores, 1978, vol. 5, 25.

rabassa morta, amb la voluntat de recuperar la terra i incrementar les rendes que obtenien.

Tanmateix, sembla que aquest esforç d'alguns propietaris vitícoles per consolidar una subdelegació de l'IACSI a la comarca del Penedès no va reeixir, ja que l'any 1864 un grup de 14 *hacendados* de diferents municipis de les comarques de l'Alt i Baix Penedès i del Garraf signaven un protocol notarial compromentent-se a defensar de forma conjunta llurs interessos de classe, concedint...

[...] su poder a José Antonio Gramatges, causídico colegiado de la Audiencia Territorial de la [...] ciudad de Barcelona, para que pueda parecer ante el Consejo de Estado y el de esta provincia, Señores Ministros, Gobernadores Civiles, Alcaldes y demás autoridades que convenga, presentar cualesquiera memoriales, súplicas o recursos así gracia como justicia, demandas, intentar seguir y terminar cualesquiera pleitos contenciosos administrativos y expedientes gubernativos o de otra naturaleza.<sup>13</sup>

El debat es va polititzar en el Sexenni Democràtic, quan Pi i Margall va incloure les reivindicacions dels rabassaires en el Programa del Partit Republicà Democràtic Federal. Quan aquest partit va arribar al poder l'any 1873, es va aprovar una llei que declarava redimibles totes les pensions i rendes que afectaven la propietat immoble, entre les quals la rabassa morta. La llei va ser impugnada per l'IACSI i immediatament derogada al començament de 1874 arran del cop d'Estat del general Pavía. Malgrat la poca incidència que va tenir, l'aprovació d'aquesta llei va comportar un canvi important en l'estratègia dels propietaris vitícoles que, per primera vegada, havien vist trontollar uns drets sobre la propietat de la terra consolidats gràcies a l'Estat liberal. Als seus ulls era força evident que calia una organització que defensés llurs drets de classe. Així, amb l'objectiu d'impulsar la creació d'una nova associació de propietaris, l'any 1876 va néixer la revista quinzenal *El Labriego*. El mateix any es fundava el Centre Agrícola del Penedès, que acabaria convertint-se en el gran referent d'aquests propietaris.

El caràcter de classe del Centre Agrícola del Penedès es va posar de manifest en algunes de les primeres decisions que van adoptar els seus dirigents, com ara la fundació de l'Associació de Propietaris de Vilafranca per a la vigilància de la propietat rural. Aquest nou organisme tenia com a finalitat crear un cos de guar-

13. El document està signat per Ramon Morgades Grau i Montagut, Francisco Ignacio Solà, José Almirall i Vidal, Juan Almirall i Vidal i Catalina Janer i Martorell, de Vilafranca del Penedès; Pedro Batet i Soler, de Sant Martí Sarroca; Francisco Alborná i Sadurní, de Santa Margarida i els Monjos; José Baltá i Beltrán, de Pacs; Jaime Montserrat i Almirall, resident a Barcelona; Antonio Rossell i Casañas, de Castellet; José Torras i Oliver, de Banyeres; i José Bruna i Montaner, de Ribes. També signen el document el reverend Gabriel Junyent i Raventós, en nom de Joaquin Prat i de Roca, i els propietaris de Vilafranca del Penedès Ramon Coll i Cunillera i Antonio Morgades i Albornar com a representants de Joaquin María Desvalls de Ribas i de Sarriera, marquès d'Alfarràs i de Llupià. ACAP, Arxiu de Protocols Notarials (APN), notari Carles Parés Miró, 1864, vol. II, f. 683.

des rurals que vetllés per les propietats dels membres de l'Associació, evitant l'entrada de bestiar en les seves terres i perseguint i denunciant a la Guàrdia Civil qualsevol robatori o atemptat que es produís en aquestes finques.<sup>14</sup> L'èxit d'aquest cos va comportar que s'incrementés el nombre d'afiliats a l'Associació,<sup>15</sup> que els propietaris decidissin dissenyar un uniforme per als guardes,<sup>16</sup> segurament amb la finalitat de realçar la imatge d'autoritat que la seva presència havia de transmetre, i la creació d'associacions semblants en altres municipis de la comarca, com ara Santa Margarida i els Monjos<sup>17</sup> o Sant Martí Sarroca.<sup>18</sup> Tot sembla indicar, però, que el cos de guardes rurals va entrar en un clar declivi al principi dels anys noranta, coincidint amb els moments àlgids del conflicte rabassaire. Possiblement, com ja ha apuntat Jordi Planas,<sup>19</sup> la comunitat pagesa i els rabassers van exercir una forta discriminació sobre els guardes rurals, que no deixaven de ser pagesos que havien de conviure amb uns veïns que es mostraven obertament hostils amb ells.

Un judici sobre l'incendi d'un paller datat l'any 1895 al municipi de la Granada, ens pot donar alguna pista sobre la pressió que van patir aquests guardes rurals. El propietari del paller incendiat era Cristòfol Vives Martí, pagès i guarda rural que en aquell moment tenia 45 anys i residia al mateix municipi. En un primer moment Cristòfol Vives sospita d'aquells que ell definia com els socialistes del poble i així ho va transmetre al jutge, però posteriorment va matisar les seves paraules:

[...] al encontrarse en la calle o en algún otro punto no lo saludan como es costumbre entre vecinos de un mismo pueblo y por el contrario vuelben la cara para no hacerlo [malgrat] que no ha hecho recientemente ninguna denuncia contra ninguno de los indicados rabassaires ni tampoco contra ningún otro vecino de la población.<sup>20</sup>

14. PLANAS, «La crisis del sector vitivinícola...», 250.

15. El mes de juny de 1878 apareix publicada a *El Labriego* una notícia on es destacava l'augment del nombre de propietaris que subvencionaven la guarderia rural com a resultat de l'èxit que aquesta tenia en la persecució de «los rebaños y otros merodeadores que invadían nuestros campos, debido al pánico que de ellos se ha apoderado con motivo de tan esquisita vigilancia». *El Labriego*, 15 de maig de 1878.

16. L'uniforme consistia en una «gorra azul turqui con franja encarnada y las iniciales G.J.; blusa azul de uniforme con botonadura blanca; pantalón de pana verde bronce con ribete encarnado; bandolera de cuero, la cual ostenta una chapa de metal al pecho con la inscripción de la sección a la que pertenece el guarda». *El Labriego*, 15 d'abril de 1885.

17. *El Labriego*, 28 de febrer de 1886.

18. *El Labriego*, 15 de juliol de 1886.

19. J. PLANAS, *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris Al primer terç del segle XX*, tesi doctoral, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament d'Economia i Història Econòmica, Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials, 2003, 245.

20. ACAP, Arxiu Judicial, Jutjat d'Instrucció del Partit de Vilafranca del Penedès, 1895, causa 35.

A pesar que els propietaris van intentar evitar la pressió que la comunitat exercia sobre els guardes rurals, amb mesures com ara la de prioritzar la contractació de veterans de l'exèrcit,<sup>21</sup> els homes de l'Associació van ser incapaços de fer front a les accions dels rabassaires (incendis de boscos i pallers, el desbrotament dels mallols a les vinyes replantades o les vagues i manifestacions contra els propietaris que no acceptaven els pactes proposats pels rabassers).

Finalment, la invasió fil·loxèrica va suposar un nou estímul per a l'organització dels propietaris vitícoles. Des d'un primer moment l'IACSI es va implicar en la lluita contra la fil·loxera, enviant delegacions a les zones fil·loxerades de França i Suïssa per tal d'informar de les conseqüències de la plaga i explicar els diferents mitjans que els viticultors francesos utilitzaven per combatre l'hemípter;<sup>22</sup> pressionant el govern de l'Estat espanyol per adoptar les mesures adients per tal de prevenir la invasió; animant les seves subdelegacions a les zones vitícoles a realitzar cicles de conferències i reunions sobre les característiques i conseqüències de la plaga o encoratjant l'aparició d'entitats com ara el primer Sindicat de propietaris per a la defensa contra la fil·loxera, fundat per Teodor Creus a Vilanova i la Geltrú l'any 1883. Posteriorment, el 1898, cal destacar la celebració del congrés vitícola que es va celebrar a Sant Sadurní d'Anoia, impulsat per importants propietaris viticultors, com, per exemple, Marc Mir i Capella o Manuel Raventòs i Domènech, i el paper que aquest congrés va jugar en la fundació de la Federació Agrícola Catalana (1899), que el 1902 es convertiria en la Federació Agrícola Catalano-Balear.<sup>23</sup>

En resum, la defensa dels drets de propietat enfront de les demandes rabassaires i la lluita contra la fil·loxera van esdevenir un element clau a l'hora de consolidar la cooperació i l'associacionisme entre els propietaris vitícoles, en un procés que en aquelles terres s'havia iniciat a mitjan segle XIX.

### *La fi de la «genuïna» rabassa morta*

Paral·lelament als intents de crear una organització de classe, els propietaris vitícoles van optar per limitar la durada de la rabassa morta en els nous contractes que signaven. Com podem observar a la taula 1 i al gràfic 1, mentre que a la primèria de segle els contractes amb una durada indefinida representaven el 98,88% sobre el total de contractes de rabassa escriturats a les notaries de Vilafranca del Penedès, a mitjan segle aquest percentatge s'havia reduït a un 55,17%, per caure fins un 15,22% en la dècada dels anys seixanta i pràcticament desapa-

21. Al principi de 1893 l'Associació de Propietaris intentava cobrir dues places de guardes rurals indicant que «serán preferidos los licenciados del ejército que sepan leer y escribir». *El Labriego*, 31 de gener de 1893.

22. J. IGLÉSIES, *La crisi agrària de 1870-1900: la fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 25.

23. J. PLANAS, *Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya (1890-1936)*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines - Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona - Documenta Universitaria, 1006, 147 i s.

rèixer dels protocols notarials en els setanta. D'aquesta manera, a partir de 1860, una vegada superada la crisi de l'oïdium, els propietaris van optar cada vegada més per establir una durada fixa, de 50 o més anys per a les noves rabasses que establien.

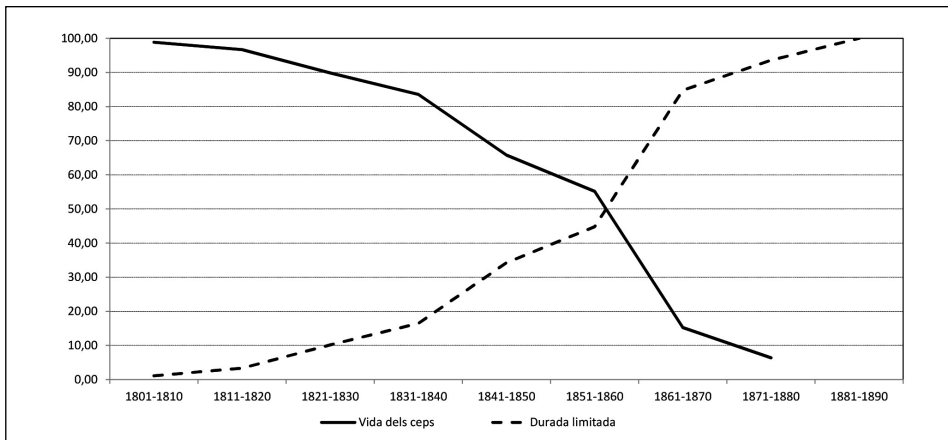
**TAULA 1**  
**Durada dels contractes de rabassa morta (1800-1890)**

<i>Nombre de contractes</i>					
<i>Anys</i>	<i>Vida ceps</i>	<i>50 anys</i>	<i>&gt; 50 anys</i>	<i>&lt; 50 anys</i>	<i>Total</i>
1801-1810	264	2	1		267
1811-1820	726	9	14	2	751
1821-1830	868	79	11	8	966
1831-1840	636	101	18	6	761
1841-1850	744	284	97	6	1.131
1851-1860	320	139	109	12	580
1861-1870	49	111	91	71	322
1871-1880	8	39	72	6	125
1881-1890		80	74	4	158
<i>% sobre el total contractes de rabassa morta</i>					
<i>Anys</i>	<i>Vida ceps</i>	<i>50 anys</i>	<i>&gt; 50 anys</i>	<i>&lt; 50 anys</i>	<i>Total</i>
1801-1810	98,88	0,75	0,37		100
1811-1820	96,67	1,20	1,86	0,27	100
1821-1830	89,86	8,18	1,14	0,83	100
1831-1840	83,57	13,27	2,37	0,79	100
1841-1850	65,78	25,11	8,58	0,53	100
1851-1860	55,17	23,97	18,79	2,07	100
1861-1870	15,22	34,47	28,26	22,05	100
1871-1880	6,40	31,20	57,60	4,80	100
1881-1890		50,63	46,84	2,53	100

Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a S. PARÉS, «Contratación notarial agraria en el Alto Penadés durante el siglo XIX», *La Notaría*, 1944, 366-386.



GRÀFIC 1  
Evolució de la durada dels contractes de rabassa morta  
a l'Alt Penedès (% sobre total contractes)



Font: elaboració pròpia a partir de les dades publicades a PARÉS, «Contratación notarial agraria en el Alto Penadés...», 366-386.

La politització del conflicte va fer que els grans propietaris vitícoles albiressin el perill que per a llurs interessos podia comportar l'organització dels rabassers. Davant les possibles amenaces, aquests propietaris van adoptar diferents estratègies, complementàries entre elles, per tal de garantir la possessió de llurs propietats: en primer lloc, en els nous contractes s'eludia parlar de rabassa morta, i normalment s'optava per definir el contracte simplement com una parceria o bé com un arrendament a parts de fruits. D'aquesta manera evitaven les similituds amb l'emfiteusi i facilitaven el procés de desnonament en cas que fos necessari als seus interessos. En segon lloc, van optar per introduir en els contractes noves clàusules orientades a prevenir la possibilitat d'una futura llei que fes possible la redempció dels censos.<sup>24</sup> D'altra banda, els contractes signats davant de notari van anar disminuint i van tendir a ser substituïts per contractes privats, que no tenien cap reconeixement legal. El propietari de mas Paloma d'Artés (comarca del Bages) ens

24. En els contractes signats a partir de 1873 resultava força corrent incloure una darrera clàusula en la qual s'especificava que: «el adquirent se abdicar de todas las leyes por las que se concede y puede concederse á los rabassers el derecho de redimir [...] los gravámenes impuestos sobre las tierras que trabajan á título de rabassa morta, puesto que los contrayentes declaran que este contrato es temporal, irredimible y por ningún concepto traslativo de clase alguna de dominio, el cual se reserva en toda su integridad el señor concedente; siendo pacto expreso que tan luego como el adquirent intente la redención de los gravámenes [...] quedará esta escritura nula y de ningún valor ni efecto». ACAP, APN, notari F. J. Fenollosa i Peris, 1873, núm. 155.

mostra quina devia ser l'actitud d'aquests propietaris als anys setanta, quan respecte els nous contractes de rabassa que es fan al mas assenyalava que:

[...] quise que los adquisidores las recibieran [es refereix a les terres] con otros pactos, menos en número y más claros, desapareciendo la rabassa morta substituiendola por un número determinado de años y el de un contrato en lugar de establecimiento, con lo que se cierra el paso y se tapa la boca a los que pretenden que finida la rabassa pasa a propiedad del rabassaire, cosa nunca vista ni oida sino por socialistas, pero cuyas pretensiones son aplaudidas por los que desean lo ajeno.<sup>25</sup>

En el mateix àmbit privat també es van desenvolupar contractes agraris vinculats al conreu de la vinya que poca cosa tenien ja a veure amb l'antiga rabassa morta. Disposem de poques evidències sobre aquest tipus de contractació agrària, ja que el seu rastre solament es pot seguir accedint als arxius patrimonials. És en un d'aquests arxius, el de la família Vallès del Pla del Penedès, on hem localitzat 26 contractes agraris que va signar Joaquina Rovira el dia de Nadal de 1876, per cultivar 35,6 hectàrees de vinya de la seva propietat. Desconeixem si aquestes terres ja estaven plantades de vinya abans de signar els nous contractes, però, vistes les condicions que la propietària imposa, cal suposar que ella ja s'havia fet càrrec de la plantació. Així, en aquests contractes desapareix el concepte de *rabasser*, que passa a ser anomenat «menador»; la durada és anual i «cada any per Tots Sants s'acordarà si es renova el contracte»; s'especifica que, en cas que no es renovés, el propietari no havia de satisfer cap quantitat en concepte de millores i es fixa un cens en parts alíquotes corresponent a la meitat de la verema i un cens monetari que s'havia de pagar el dia de Nadal.<sup>26</sup>

El procés de desnaturalització de la «genuïna» rabassa morta no és reduïa tan sols a limitar la durada dels contractes. A partir dels anys setanta un nou argument aniria agafant força en aquest procés: la possibilitat d'aplicar el judici de desnonament als contractes de rabassa morta. Tot i que l'intent de desnonar els rabassers

25. L. FERRER, «Fil-loxera i propietat en una explotació agrícola: el mas Paloma d'Artés (Bages)», L. FERRER *et al.*, *Vinya, fil-loxera, propietat i demografia a la Catalunya central*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1992, 47.

26. A. Aragai parla d'aquests contractes anuals quan, referint-se a la desnaturalització del contracte de rabassa morta, assenyalava que: «s'ha arribat tant enllà en el menyspreu d'aquesta institució [es refereix al contracte de rabassa morta], que fins i tot existeixen contractes de terres per a plantar de vinya en els que es diu que el temps de durada serà un any, prorrogable a voluntat de les dues parts». A. ARAGAI, *El problema agrari català*, Barcelona, Impremta Porcar, 1933, 27.

A. Balcells també fa referència a aquests contractes anuals quan descriu les diferents modalitats de parceries existents una vegada replantada la vinya fil-loxerada: «en el cas de la vinya, si el propietari dóna al parcer la meitat del sulfat, el sofre i els adobs, i a més ha plantat els ceps i els ha empeltat, i els fruits es divideixen en dues parts iguals i aleshores el parcer és anomenat mitger. Aquest tipus de contracte sol tenir una duració d'un any i és tàcitament prorrogable, sense limitació, a voluntat del amo». BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya...*, 20.

assimilant la rabassa a un simple arrendament o una parceria ja havia estat una reivindicació dels propietaris vitícoles a la fi del segle XVIII, ja s'ha indicat que a partir de la llei republicana de 1873 aquests propietaris van optar per organitzar-se al voltant del Centre Agrícola del Penedès (1876). És en aquest context que l'any 1878 el notari vendrellenc Victorino Santamaría va publicar un llibre titulat *La rabassa morta y el desbaucio aplicado a la misma*,<sup>27</sup> que va esdevenir una obra de referència per als propietaris que tenien terres cedides a rabassa morta. En les primeres pàgines del llibre, Santamaría defineix el contracte de rabassa morta i destaca la seva relació amb una nova plantació de vinya i el pagament d'un cens en parts de fruits...

[...] con la condición de que la tierra revierta al que la concedió concluido el tiempo de la concesión, ó bien, siempre que quedaren extinguidas las dos terceras partes de las primeras cepas.

L'autor ens indica que se serveix de la definició clàssica del contracte «á la que hemos añadido las palabras concluido el tiempo de la concesión».<sup>28</sup> D'aquesta manera es considera que el contracte té una durada màxima de cinquanta anys, fent possible el desnonament del rabasser una vegada acomplert aquest termini. Segons Santamaría el desnonament també es podia produir en el cas que el contracte no s'hagués escripturat en els protocols notarials i el propietari de la terra la vengués a un tercer.<sup>29</sup> El Codi civil de 1889, que en el seu article 1.656 fixava en cinquanta anys la durada del contracte,<sup>30</sup> va crear el marc legal que permetia aplicar els plantejaments desenvolupats per Victorino Santamaría i, finalment, la mort dels ceps a causa de la fil·loxera va oferir a aquells propietaris que així ho vulguessin la possibilitat de recuperar les terres cedides a rabassa.

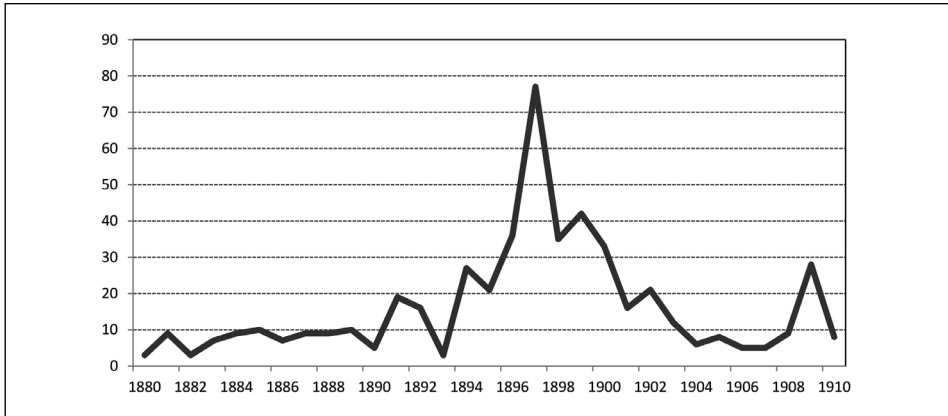
27. V. SANTAMARÍA, *La rabassa morta y el desbaucio aplicado a la misma*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Alfonso Bassas, 1878.

28. SANTAMARÍA, *La rabassa morta y el desbaucio...*, 3.

29. SANTAMARÍA, *La rabassa morta y el desbaucio...*, 136-144.

30. L'article 1.656 del Codi civil de 1889 assenyala que: «el contrato en cuya virtud el dueño del suelo cede su uso para plantar viñas por el tiempo que vivieren las primeras cepas, pagándole el cesionario una renta o pensión anual en frutos o en dinero, se regirá por las reglas siguientes: 1.ª Se tendrá por extinguido a los cincuenta años de la concesión, cuando en ésta no se hubiese fijado expresamente otro plazo. 2.ª También quedará extinguido por muerte de las primeras cepas, o por quedar infructíferas las dos terceras partes de las plantadas. 3.ª El cesionario o colono puede hacer renuevos y mugrones durante el tiempo del contrato. 4.ª No pierde su carácter este contrato por la facultad de hacer otras plantaciones en el terreno concedido, siempre que sea su principal objeto la plantación de viñas». *Boletín Oficial del Estado*, 25 de juliol de 1889, 206, 249-259.

**GRÀFIC 2**  
**Judicis referents al contracte de rabassa morta (1880-1910)**



Font: elaboració pròpia a partir dels fons judicials consultats als jutjats de pau de Subirats, Mediona, Pla del Penedès, Santa Margarida i els Monjos, Sant Quintí de Mediona, Albinyana, Bonastre, la Bisbal del Penedès, Sant Jaume dels Domenys i Montmell, i al Jutjat de Primera Instància de Vilafranca del Penedès.

**TAULA 2**  
**Judicis vinculats amb el contracte de rabassa morta**  
**segons les causes que els van determinar**

<i>Causa judici</i>	<i>Judicis</i>				<i>%</i>			
	<i>1880-1889</i>	<i>1890-1900</i>	<i>1901-1910</i>	<i>Total</i>	<i>1880-1889</i>	<i>1890-1900</i>	<i>1901-1910</i>	<i>Total</i>
Finalitzar el contracte	40	182	71	293	52,63	57,96	60,17	57,68
Incompliment del contracte per part del rabasser	25	118	42	185	32,89	37,58	35,59	36,42
Reclamació del rabasser	8	11	4	23	10,53	3,5	3,39	4,53
No consta	3	3	1	7	3,95	0,96	0,85	1,37
<b>Total</b>	<b>76</b>	<b>314</b>	<b>118</b>	<b>508</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>

Font: elaboració pròpia a partir dels fons judicials consultats als jutjats de pau de Subirats, Mediona, Pla del Penedès, Santa Margarida i els Monjos, Sant Quintí de Mediona, Albinyana, Bonastre, la Bisbal del Penedès, Sant Jaume dels Domenys i Montmell, i al Jutjat de Primera Instància de Vilafranca del Penedès.

Així, a partir dels anys noranta i molt especialment entre 1894 i 1902 (vegeu gràfic 2) es van multiplicar els judicis relacionats amb el contracte de rabassa morta. Amb la voluntat de discernir les causes al·legades a l'hora d'incoar aquests processos, a la taula 2 s'han desagregat el total de judicis vinculats al contracte de rabassa morta en diferents categories segons les causes que van determinar el procés judicial. La primera d'aquestes categories recull els casos en què el propietari considerava el contracte finalitzat (més endavant ens tornarem a referir a aquest punt). En una segona categoria hem agrupat els judicis endegats pels propietaris al·legant incomplici-

ment del contracte per part del rabasser, tractant-se, principalment, de judicis referents a la falta de pagament del cens en parts de fruits, a l'abandonament de les vinyes fil·loxerades i ermes, al no pagament de la contribució en alguns casos en què així s'estipulava en el contracte o al fet que el rabasser havia replantat les vinyes mortes sense el permís previ del propietari. En aquests darrers casos, el rabasser intentava evitar un possible judici de desnonament a causa de la mort dels ceps, assumint-ne el cost de la replantació i plantant els peus americans sense haver arribat a un acord previ amb el propietari. La resposta dels propietaris va consistir a prioritzar la recuperació del ple domini sobre la terra cedida abans que la necessitat de replantar, de manera que van denunciar incompliment de pactes i van iniciar judicis de desnonament contra els rabassers, que tan sols podien al·legar la situació de misèria provocada per la fil·loxera i la necessitat de replantar per fer front a la crisi, tal com apuntava un rabasser del terme municipal d'Albinyana l'any 1897:

Sabida es la plaga filoxérica que ha invadido las viñas y la ruina y miseria que siembra entre los laboriosos cultivadores que con las antiguas cepas invadidas por el destructor insecto ven perdidas sus cosechas y quedan sumidos en la desolación y pobreza. Para combatir la plaga todos los cultivadores laboriosos que desean no ser arrastrados a la miseria [han optat per] ir combinando las cepas viejas del país por vides americanas, resistentes a la filoxera [...]. A nadie que no sea un hombre perturbador se le ha ocurrido lo que se le ocurre [al propietari] al calificar de abusos los laboriosos cultivos efectuados, con grandes sacrificios, para combatir la plaga de la filoxera.<sup>31</sup>

Finalment, hem establert una nova categoria que aplega aquells judicis en què el rabasser és la part demandant. Es tracta tan sols de 23 judicis (4,53% sobre el total de la mostra), entre els quals destaquen aquells incoats amb la intenció de satisfer un cens pendent i evitar d'aquesta manera el judici de desnonament, com en el cas de Domènec Tiana, rabasser de Sant Quintí de Mediona que l'any 1889 demandava a la propietària de les terres que menava amb la intenció de...

[...] hacerle pago de la pensión anual de dos porciones de terreno que tiene cada una de ellas establecida a rabassa morta por el difunto causante de la misma, que importan treinta pesetas el primero y treinta y dos pesetas cincuenta céntimos el segundo, y como se haya denegado aquella [la propietària] admitirlas bajo fútiles protestas, lo cual podría originarle perjuicios, consignan los comparecientes dichas cantidades para que se hagan entrega de ellas a la interesada, o se depositen en caso de resistencia en la sucursal del Banco de España a su disposición.<sup>32</sup>

Al cap de pocs dies la propietària denunciava al rabasser, a causa de que...

31. ACBP; Fons Judicial; Jutjat de Pau d'Albinyana, Actes de conciliació 1894-1914, Juan Bautista Vidal Palau contra Carmen Güell Marles.

32. Arxiu Municipal de Mediona, Secció Judicial, Actes de conciliació, 1848-1898.

[...] en el presente año falta de pago por las partes de habas pariciosas ó sean habones y de las patatas, pues a pesar de haberse podido regar dichos terrenos en el corriente año y recogido en ellos los espresados frutos, han resistido la entrega de los demandados.

El rabasser contesta que «la falta de pago sólo existe en la mente de la actora», ja que no han «podido regar las tierras por la escases de agua, nunca por negligencia ni con el fin de perjudicar a la propietaria». Finalment, arriben a un acord i anul·len l'anterior contracte, que no estava escripturat, i signen nous pactes davant notari, destacant sobretot que el rabasser es compromet «y se obliga expresamente a no amillarar á su nombre dichos terrenos por más que se dictase disposición que les favoreciese», referint-se a la llei republicana de 1873 que permetia la redempció de la rabassa.<sup>33</sup>

Dels grups establerts segons la causa que va generar el judici, cal destacar la importància que assoleixen aquells en què els propietaris donen per finalitzat el contracte, que en conjunt representen el 57,6% sobre el total de judicis, percentatge que s'incrementa fins al 60% en el període 1901-1910. Com es pot observar a la taula 3, es tracta de casos en què el propietari sol·licita aplicar el judici de desnonament per complir-se més de cinquanta anys des de la firma del contracte, per haver mort els ceps a causa de la fil·loxera o per tractar-se d'un contracte verbal. L'argument més emprat pels propietaris és el de donar per acabat el contracte vinculant la rabassa a un arrendament o a una parceria i sol·licitant el desnonament en un termini de temps normalment fixat en un any.

TAULA 3

Actuacions judicials vinculades al contracte de rabassa morta. Motius que el propietari al·lega per considerar finalitzat el contracte de rabassa

<i>Causa judici</i>	<i>Nombre judicis</i>				<i>% sobre el total de judicis</i>			
	<i>1880-1889</i>	<i>1890-1900</i>	<i>1901-1910</i>	<i>Total</i>	<i>1880-1889</i>	<i>1890-1900</i>	<i>1901-1910</i>	<i>Total</i>
Superar els 50 anys	14	10	9	33	35,00	5,49	12,68	11,26
El propietari dona per acabat el contracte	24	108	50	182	60,00	59,34	70,42	62,12
Manca d'escriptura	1	7	3	11	2,50	3,85	4,22	3,75
Mort dels ceps		52	9	61		28,57	12,68	20,82
Altres	1	5		6	2,50	2,75		2,05
<b>Total</b>	<b>40</b>	<b>182</b>	<b>71</b>	<b>293</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>

Font: jutjats de pau de Subirats, Mediona, Pla del Penedès, Santa Margarida i els Monjos, Sant Quintí de Mediona, Albinyana, Bonastre, la Bisbal del Penedès, Sant Jaume dels Domenys i Montmell, i Jutjat de Primera Instància de Vilafranca del Penedès.

33. Arxiu Municipal de Mediona, Secció Judicial, Expedients de desnonament i altres, 1894-1936.

Així, doncs, un percentatge important de desnonaments es deu al lligam que estableixen els propietaris entre el contracte de rabassa morta i les parceries i arrendaments. Així ho explica una propietària de Mediona:

Cuando por aprovechamiento de una finca se paga anualmente cierta cantidad de frutos se entiende que el pagador la lleva en concepto de arrendatario [...] los arrendamientos sin tiempo determinado duran a voluntad de las partes, pudiendo disolverse el contrato previo el aviso de un año.<sup>34</sup>

En el mateix sentit, tot i que de manera més directa, s'expressava un hisendat de Sant Quintí de Mediona, en un judici en el qual pretenia desnonar vuit rabassers, destacant que el contracte de rabassa...

[...] cuyos aprovechamientos en aparcería importan un contrato de arrendamiento sin tiempo determinado y conveniendo al dueño su disolución en uso de su derecho, se requiere a todos y a cada uno de los demandados [...] dentro del término de un año y finidas las cosechas pendientes dejen libres, vácuas y expéditas las fincas.<sup>35</sup>

En altres casos, i com ja havia especificat V. Santamaría, es tracta d'un nou propietari que havia comprat una heretat i que pretenia desnonar tots els rabassers, donant per acabats els contractes. Un bon exemple ens l'ofereix un propietari que adquireix una heretat amb terres als municipis de Santa Margarida i els Monjos i de Castellet i la Gornal i que pretén desnonar els rabassers que treballaven aquestes terres, argumentant que:

[...] como quiera que los demandados [...] vienen llevando según ellos afirman a título de parceros, arrendatarios o rebassers, varias piezas de tierra que forman parte de la referida heredad [...] sin que en los registros de la propiedad aparezca inscrito a favor de los mencionados demandados título ni derecho alguno, [...] i per tant] resulta que está libre de toda carga y de toda limitación del dominio y como tal la compró [...]. Así es que deseando [el propietario] en uso de su perfecto derecho que queden terminados, concluidos o extinguidos todos y cualquier contratos tanto verbales como escritos.<sup>36</sup>

La resposta dels demandats consisteix gairebé sempre a reivindicar la seva condició de rabassers, negant cultivar la terra sota un contracte d'arrendament o de parceria. Serveixi d'exemple la declaració d'un rabasser de Sant Quintí de Mediona que, el 1892:

34. Arxiu Municipal de Mediona, lligall Actes de conciliació, 1848-1898, Teresa Soler i Ventosa contra Salvador Sabater i Fontanals.

35. ACAP, Secció Judicial, lligall I-36-04, Joan Torras Rodó contra Josep Nadal Gal i altres.

36. Arxiu Municipal de Santa Margarida i els Monjos, Sèrie P. Justícia, lligall P-4 Judicis Civils, Penals i de Desnonament, 1894-1896, A. Camps Campllonch i Parés contra Francesc Tort i Roca i altres.

[...] protesta del procedimiento de deshaucio que se tramita, ya que parte de una base falsa cual es que la tierra objeto del mismo no se estableció en arriendo, contrato desconocido en este país cuando se confía el cultivo de tierra a la producción del vino, se estableció a rabassa morta y en tal concepto planté de común acuerdo con el estabiliente que por cierto era el actor, la tierra de la que se me pretende deshauciar [...] y puesto la mano en el corazón me permito suplicar al actor retire la demanda por injusta y deje transcurrir el plazo del contrato concedido a los establecimientos de tierra a rabassa morta.<sup>37</sup>

Menys contemplacions tenia un altre rabasser del mateix municipi quan en un judici celebrat el 1909 acusava al propietari de «cambiar a su gusto el título en cuya virtud el diciente cultiva las fincas a las que se refiere el demandante».<sup>38</sup> I tenien motiu els rabassers per indignar-se, ja que la batalla legal estava perduda d'antuvi. En aquest sentit Pi i Margall, en una nota enviada a un advocat penedesenc el novembre de 1884, ja advertia que el Tribunal Suprem «insiste en que el contrato a rabassa morta es un simple arrendamiento por cincuenta años». Més endavant afegia que:

[...] está decididamente este tribunal en favor de los dueños directos y en contra de los rabassaires, y dificulta mucho que se gane ya recurso por el que se pretenda que no son aplicables á los contratos á rabassa morta los procedimientos relativos al juicio de deshaucio.<sup>39</sup>

D'altra banda, els rabassers havien de fer front al fet que els jutges de pau d'alguns municipis eren propietaris que ja havien denunciat als rabassers que treballaven les seves terres. Així, per exemple, l'any 1883 un rabasser de Subirats denunciava que:

[...] el Sr. Juez Municipal sigue contra uno de sus rabassaires un pleito igual o semejante sobre dimisión de una finca concedida a rabassa, habiéndose celebrado en uno de los días de la semana pasada la vista pública en la Audiencia.

El jutge no va acceptar la recusació, assenyalant que el judici que se seguia contra un rabasser que treballava les seves terres era un cas diferent al del demandat.<sup>40</sup> La mateixa situació es reproduïa l'any 1896 a Mediona.<sup>41</sup>

37. ACAP, Arxiu Municipal de Sant Quintí de Mediona, lligall I-36-11, judici Joan Torras i Rodó contra Josep Olivella i Marra.

38. ACAP, Arxiu Municipal de Sant Quintí de Mediona, lligall I-36-05, Pau Bas i Pascual contra Pau Gallego i Pascual.

39. ACAP, Fons Ramon Freixas i Miret, caixa 4

40. Arxiu Municipal de Subirats, Secció Judicial, Judicis de Desnonament, 1878-1902, caixa 35, Rosa Martí i Robert contra Salvador Julià i Farrer.

41. Arxiu Municipal de Mediona, Secció Judicial, lligall Jutjats 1900-1936, Magí Gustems Marimon contra diversos. Cal destacar que en alguns casos els jutges de pau es decantaven a favor dels rabassers. Així, per exemple, el 1883 es va presentar al Jutjat de Primera Instància de Vilafranca del Penedès una denúncia contra la persona que en aquells moments exercia coma a



En resum, a partir de la dècada dels anys vuitanta els contractes indefinits pràcticament van desaparèixer dels protocols notariais i la mort dels ceps a causa de la fil·loxera va exposar els rabassers a la voluntat dels propietaris a l'hora de replantar les vinyes i establir nous contractes. Al mateix temps, als anys noranta els judicis de desnonament amenaçaven els drets que moltes famílies rabassaires consideraven que tenien sobre les terres que menaven. En aquest context, van sovintejar els atacs anònims a la propietat, les vagues contra els propietaris que contractaven esquirols, importants manifestacions i la vinculació política del moviment rabassaire amb els Centres Republicans Federals. Davant d'aquests fets, els propietaris van considerar que es posaven en entredit llurs privilegis de classe i llurs interessos econòmics. La resposta dels propietaris va ser contundent.

### *La repressió*

Davant els atacs a la propietat i la politització del moviment rabassaire, els propietaris van optar per recórrer als representants de l'Estat liberal i sol·licitar l'acció dels cossos armats per tal de reprimir la protesta popular i imposar el que ells consideraven el principi d'autoritat i el respecte als seus drets de propietat, principis inherents al mateix Estat liberal.<sup>42</sup>

Amb aquesta finalitat, el mes d'abril de 1893, el diputat i literat Eduard Vidal i Valenciano<sup>43</sup> va acompanyar una comissió de propietaris del Penedès a visitar el governador civil de la província de Barcelona, Ramon Larroca Pascual «á fin de que la primera autoridad civil procure atender a la defensa de la propiedad y de las personas de aquella comarca». Tot sembla indicar que Ramon Larroca no va considerar necessari enviar nous contingents de guàrdies civils, ja que «no creía fundada su alarma ni amenazas, ni mucho menos sus personas ni sus propiedades».<sup>44</sup> El mes de maig els propietaris penedesencs, aquesta vegada acompanyats pel diputat provincial Joaquim Sostres i Rey,<sup>45</sup> van tornar a insistir al governador civil sobre la necessitat d'ampliar la tropa de la Guàrdia Civil aquarterada a la comarca del Penedès.<sup>46</sup> Els resultats de la visita foren positius per als interessos dels propietaris,

jutge de pau de Santa Margarida i els Monjos pel fet que: «el propio Sr. Juez ha consultado acerca del juicio de deshaucio de que se trata á los mismos defensores [del rabasser] habiendo llegado en esto al punto de hacerlo públicamente». Posteriorment s'indica que «el Juez negó repetidas veces [al representant del propietari] el derecho de hablar, a pesar de corresponderle en el curso ordinario del juicio, mostrando el Juez vara en mano [i rodejat de varis rabassers], su parcialidad». ACAP, Secció Judicial, lligall any 1883.

42. El 1884 un article publicat a *El Labriego* ja demanava als representants governamentals que «sin contemplaciones de ningún género procedan a disolver esas comunidades de rabassaires», a les quals l'autor qualifica de socialistes i comunistes. *El Labriego*, 30 d'abril de 1884.

43. Eduard Vidal i Valenciano va militar en el Partit Republicà de Castelar i va ocupar el càrrec de Diputat Provincial pel districte de Vilafranca del Penedès - Igualada entre els anys 1884 i 1899.

44. *La Publicidad*, 23 d'abril de 1893.

45. Joaquim Sostres Rey ocupava l'escó de diputat pel Partit Liberal Fusionista pel districte de Vilanova i la Geltrú - Sant Feliu de Llobregat.

46. *Panadés Federal*, 27 de maig de 1893.

ja que a principis del mes de juny es va incrementar el nombre de guàrdies civils destinats al Penedès, «al objeto de impedir que se ejerzan coacciones á los trabajadores en la siega que está efectuándose».<sup>47</sup>

Per la seva banda, l'exèrcit també es va interessar pel conflicte rabassaire al Penedès. Així, a la fi d'agost del mateix any 1893, el diari *La Publicidad* destacava que:

[...] pronto saldrá para el Panadés el general Martínez Campos, para ver de cerca y estudiar la cuestión de los rabassaires. Por algo nos dijeron que el comandante general de los somatenes, Sr. Fuentes, que regresó hace pocos días de una excursión a aquella comarca, vino muy mal impresionado, y que indicó al capitán general la conveniencia de mandar allí fuerza armada en previsión de lo que pueda ocurrir. Verdaderamente parece que la cosa es grave.<sup>48</sup>

El resultat de la pressió exercida pels propietaris sobre els representants de l'Estat liberal i l'arribada de nous contingents de guàrdies civils i tropes de l'exèrcit va comportar un increment de la repressió: registres a locals de societats de rabassaires, detenció de les juntes d'aquestes societats;<sup>49</sup> càrregues de l'exèrcit per evitar manifestacions de rabassaires<sup>50</sup> o de boters;<sup>51</sup> escorcolls de les cases dels dirigents rabassaires,

47. *Panadés Federal*, 3 de juny de 1893.

48. *La publicidad*, 27 d'agost de 1893.

49. El mes de juliol de 1896, per exemple, la Guàrdia Civil va escorcollar el local de la Societat d'Obrers Agrícoles de Moja i va detenir-ne la junta directiva. *El Labriego*, 15 de juliol de 1896.

50. Ramon Esclasans relata com l'any 1893 «les coaccions [als propietaris i als treballadors no associats] foren moltes, adquirint especial gravetat les comeses a l'Abadal i les Cabanyes contra els que treballaven en les propietats d'Alexandre Batlle. Es reuniren a les Cabanyes amb aquest motiu més de mil pagesos i, després d'haver insultat als pobres treballadors, seguien en manifestació cap a Vilafranca, en quin punt foren dissolts per la cavalleria». R. ESCLASANS I MILÀ, «Estudi crítich-històric del Penedès en el segle XIX», DIVERSOS AUTORS, *El Penadès en el sigle XX*, Vilafranca del Penedès, Centre Catalanista, 1902.

Una versió diferent ofereix sobre aquests fets el *Panadés Federal*. Segons l'articulista es van reunir uns 4.000 pagesos a les Cabanyes «habiendo reinado durante el acto el más completo orden». Posteriorment van marxar cap a Vilafranca del Penedès i una vegada finalitzada la manifestació i «después de haberse despedido los manifestantes, y cuando solo quedaba un insignificante número de ellos dispuestos a marchar, algunas mujeres y chiquillos, nos cayó de repente, como improvisado pedrisco una avalancha de caballos (con sus correspondientes ginetes) que no hemos sabido adivinar a que venían, ni lo que hicieron. Lo que hicieron si, creo que desalojaron algunos pacíficos vecinos de sus casas o propiedades; abofetearon a cierto quidam; y, por último, arrojaron al trote sus caballos por nuestras tranquilas calles, poniendo en brete algunas vidas... y cinco detenciones». *Panadés Federal*, 15 de maig de 1893.

51. El mes de setembre de 1893 es va convocar una concentració de boters al municipi del Vendrell, que fou reprimida per la Guàrdia Civil i l'exèrcit. Segons un article publicat al *Panadés Federal*, «el Gobierno nos ha remitido mucha caballería, mucha guardia civil y hasta no se si algún aborto de la célebre partida de la porra en forma de polizone, pero vestido de caballero. Si en pocas palabras tuviera que decir lo que nos ha remitido el gobierno, diría que nos ha consignado muchas máquinas de pegar de diferentes marcas de fábrica». *Panadés Federal*, 23 de setembre de 1893.

etc. El *Penadés Federal*, setmanari proper a les posicions dels rabassaires, descrivia l'ambient que es vivia en una carta que el mes d'agost de 1894 s'enviava al governador civil de la província de Barcelona, queixant-se de la intervenció de la Guàrdia Civil. En la missiva es destacaven algunes de les actuacions d'aquest cos militar:

En lo que va del día 15 del pasado Julio á los primeros del actual [mes d'agost], han sufrido á horas intempestivas en las Buñolas [Les Gunyoles] registros que no han dado otro resultado que el disgusto de la sencilla gente que ha tenido que abrir la puerta a la voz de ¡abra á la guardia civil! Para oirse luego apostrofados groseramente con palabras tan bonitas como las de ladrón, anarquista, ... etcétera, etc. ¿A quién tratábase así? A un pobre Alcalde pedáneo. ¿Porqué? Los cuatro servidores que han de velar para la tranquilidad de las gentes, que les pagan por otros servicios, lo saben.

Continuemos. Arrancando patatas estava otro pobre infeliz, cuando de imprevisto se presenta la benemérita y ... pif ... paf, bofetadas, empellos, puñetazos ... ya sale sangre y... preso o muerto, roto ó mal trecho... y ... á callar, que á la guardia civil no le puede contestar nadie.<sup>52</sup>

Les protestes respecte a l'actuació de l'exèrcit i la Guàrdia Civil devien ser prou nombroses perquè el capità general decidís enviar un capità de l'Estat Major al Penedès:

[...] á fin de enterarse de las cuestiones pendientes entre los propietarios y los rabassaires, y depurar la exactitud de las denuncias formuladas por estos últimos respecto á extralimitaciones, que según afirman, ha cometido la fuerza armada.<sup>53</sup>

Desconeixem els informes que va emetre aquest capità, de cognom Morera, però el cert és que la repressió exercida per les forces de l'ordre fou un factor clau en l'enfrontament dels propietaris i de l'Estat contra les demandes rabassaires. Però no va ser l'únic factor determinant a tenir en compte.

La repressió de les protestes rabassaires tan sols podia garantir de forma temporal el control social per part dels propietaris vitícoles. Seria l'elevat cost econòmic de la replantació i el canvi tècnic que comportava el que permetria als propietaris que així ho vulguessin recuperar el domini útil de llurs terres i consolidar el domini absolut sobre l'explotació vitícola.

### *Replantació, canvi tècnic i control social*

Propietaris i rabassers eren conscients que abans de plantar la nova vinya americana calia llaurar a força profunditat amb la intenció de facilitar l'arrelament de

52. *Panadés Federal*, 18 d'agost de 1894.

53. *La Vanguardia*, 4 de setembre de 1893.

les noves plantes i afavorir el creixement i millorar la productivitat dels ceps. Per aquest motiu, des d'un primer moment els propietaris van introduir l'ús d'arades de tracció directe i, a la darrerria dels anys vuitanta, es van començar a veure els primers «malacates» per les vinyes del Penedès. Finalment, a mitjan anys noranta, apareixia la primera màquina de vapor a les vinyes, que permetia desfonar una hectàrea de terra en molt menys temps. Pel que fa al procés de replantació, es van començar a aplicar els coneixements científics a la viticultura, seleccionant les varietats segons el tipus de sol i intentant unificar la producció de les parcel·les destinades al cultiu de la vinya. Calia, per tant, el capital necessari per adquirir o accedir a les grans arades i els coneixements tècnics imprescindibles per fer la nova plantació. Capital i coneixements eren patrimoni dels propietaris.<sup>54</sup>

Sense capital per fer front a la replantació i mancats en un primer moment dels coneixements necessaris que es requerien per dur a terme tasques com ara la d'empeltar, en molts casos els rabassers passaven a dependre de la voluntat del propietari per tal de poder replantar les vinyes que anteriorment cultivaven. Aquesta situació de dependència del rabasser queda perfectament retratada en els escrits que dos propietaris penedesencs van presentar al concurs del Centre Agrícola del Penedès l'any 1896. En el primer d'ells Josep Rossell i Bages, propietari de Vilafranca del Penedès, assenyalava que:

A tots els parcers els hi dono els mayols al fer las plantacions fent ells aquestas a son carrech, si be baix una vigilància y direcció; a tots ells els hi entrego a son temps la fusta per empeltar degudament seleccionada [...] A tots els parcers y masovers els hi empeltat los ceps que habian plantat en los anys 1893, 1893 y 1894, habent procurat en dits anys tenir en mas fincas bons empeltadors y a fi de que els hi ensenyin de practicar tan dificil operació [...] A tots he proveït de bons gavinets Kunder per practicar aquesta feina, donatoshi cada any la ràfia que necesitan.<sup>55</sup>

En el segon exemple Ramon Vallès i Mitjans, propietari del Pla del Penedès, ens explica com el fet de disposar d'una de les noves arades li va permetre fidelitzar alguns rabassers i pressionar els altres:

[...] gracias al tener organizado un tiro de bous pugué arrebasar quans terrenos dexaban los parcers huelguistas, facilitant als que se havian conservat fidels al amo medis de desfondar las terras a preus sumament módichs

54. En un escrit dirigit a la Diputació de Barcelona i signat el mes de juny de 1894, un propietari vitícola assenyalava que: «al poner en práctica un cultivo racional basado en los modernos conocimientos de la ciencia agraria, surge siempre el grave inconveniente de no saber los obreros interpretar las órdenes del que los dirige [...] resultando así imposible implantar innovaciones en los cultivos, á menos de hacer estos á costa de grandes sacrificios por parte de los propietarios». Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 1.214.

55. Vinseum, Fons Regull, Concurs Centre Agrícola del Penedès, 1896, treball presentat per Josep Rossell i Bages.

y féu entrà altra volta molts dels rebelds al pacte que la equitat y la justícia reclamaban.<sup>56</sup>

En resum, si volien replantar les vinyes i continuar treballant la terra, els rabassers havien d'acceptar les condicions marcades pels propietaris. D'aquesta manera podien tenir accés a la nova tecnologia i als coneixements necessaris per dur a terme la replantació. Aquest esdevenia un factor important a l'hora d'exercir el control social per part dels grans propietaris i, al mateix temps, implicava acceptar nous contractes de creu que eliminaven alguns dels trets característics de la vella rabassa morta.

Cal tenir present, també, que en altres ocasions les grans heretats no disposaven de prou capital per fer front a la replantació. En aquestes circumstàncies els propietaris es veien obligats a vendre diferents partides de terra, que podien ser adquirides per famílies rabassaires que havien tingut la capacitat d'acumular el capital necessari per adquirir en propietat petites parcel·les de vinya.<sup>57</sup> En altres ocasions els propietaris optaven per estalviar-se els costos de replantació permetent que el rabasser es fes càrrec de les despeses que comportava plantar la nova vinya. En aquests casos els nous contractes que se signaven mantenien algunes de les principals característiques del contracte de rabassa morta, com ara la durada indefinida, o una durada superior als cinquanta anys.<sup>58</sup>

### *Renunciant a la rabassa morta*

La pressió exercida per l'Estat liberal a través de la legislació i la repressió, així com la mort dels ceps i els elevats costos que podia suposar la replantació van comportar que un percentatge important de famílies rabassaires renunciessin als drets que tenien sobre les terres que menaven. En la major part dels casos, aquestes

56. Vinseum, Fons Regull, Concurs Centre Agrícola del Penedès, 1896, treball presentat per Ramon Vallès i Mitjans.

57. Llorenç Ferrer destaca que, en el cas d'Artés (comarca del Bages), en els primers anys del segle XX es va produir una parcel·lació progressiva dels masos, de manera que «mentre [...] la fil·loxera permetia recuperar la terra al propietari, i acabava definitivament amb les discussions sobre si els rabassaires tenien o no tenien drets de propietat; també observem com s'inicia –i no pas amb poca força en aquest poble vitícola– un procés de fragmentació de les grans propietats que, paradoxalment, acabava passant la terra a mans dels qui perdien els antics drets». Més endavant afegeix que «per als propietaris aquest era un bon moment per començar a vendre: els rabassaires encara valoraven la terra i estaven disposats a pagar una quantitat important per aconseguir-la. El treball de les dones i els nens a la fàbrica garantien un ingrés líquid que servia per invertir en la compra de la vinya, per fer-se propietaris. Els diners que obtenien així els propietaris de masos podien ésser invertits en actius industrials o urbans més rendibles. Aquest era un dels drenatges de recursos de la petita explotació en el segle XX». L. FERRER, «Canvis i permanències en la propietat de la terra a l'entorn de la fil·loxera. L'exemple d'Artés», L. FERRER *et al.*, *Vinya, fil·loxera, propietat i demografia a la Catalunya central*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1992, 107 i 112.

58. R. GARRABOU, J. PLANAS i E. SAGUER, *Un capitalisme impossible? La gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*, Vic, Eumo, 2000, 200-202.

famílies sol·licitaven poder fer la verema de l'any en curs per abandonar posteriorment les terres a canvi d'una quantitat monetària en concepte de millores, de no satisfer el darrer cens monetari a què estaven obligats o de no pagar els deutes que poguessin tenir amb els propietaris (censos monetaris corresponents a anys anteriors, per exemple).

**TAULA 4**  
**Resposta dels rabassers a les demandes de desnonament**

	<i>Nombre de judicis</i>					<i>Total</i>
	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>A + B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	
<b>1880-1885</b>	6	5	11	13	0	24
<b>1886-1890</b>	4	6	10	5	2	17
<b>1891-1895</b>	6	10	16	43	2	61
<b>1896-1900</b>	47	23	70	98	19	187
<b>1901-1905</b>	6	11	17	24	2	43
<b>1906-1910</b>	5	15	20	22	2	44
<b>Total</b>	74	70	144	205	27	376
	<i>% sobre el total respostes dels rabassers</i>					
<b>1880-1885</b>	25,00	20,83	45,83	54,17		100
<b>1886-1890</b>	23,53	35,29	58,82	29,41	11,76	100
<b>1891-1895</b>	9,84	16,39	26,23	70,49	3,28	100
<b>1896-1900</b>	25,13	12,30	37,43	52,41	10,16	100
<b>1901-1905</b>	13,95	25,58	39,53	55,81	4,65	100
<b>1906-1910</b>	11,36	34,09	45,45	50,00	4,55	100
<b>Total</b>	19,68	18,62	38,30	54,52	7,18	100
A. El rabasser accepta abandonar la terra sense reclamar millores.						
B. El rabasser accepta abandonar la terra reclamant millores.						
C. El rabasser s'oposa al desnonament.						
D. Es decideix redactar un nou contracte.						

Font: elaboració pròpia a partir dels fons judicials consultats als jutjats de pau de Subirats, Mediona, Pla del Penedès, Santa Margarida i els Monjos, Sant Quintí de Mediona, Albinyana, Bonastre, la Bisbal del Penedès, Sant Jaume dels Domenys i Montmell, i al Jutjat de Primera Instància de Vilafranca del Penedès.

A la taula 4 podem observar com a la fi dels anys vuitanta, quan apareixen les primeres taques de vinyes fil·loxerades al Penedès, un 58,8% dels rabassers convocats a un judici de desnonament van acceptar abandonar el domini útil de les rabasses que treballaven. Aquest percentatge disminueix amb força en el quinquenni següent, quan es polititza el conflicte, es posen en vaga les vinyes, es produeixen mobilitzacions massives i s'incrementen els atacs anònims contra la propietat. D'aquesta manera, entre 1891 i 1896 tan sols un 26,2% renuncien voluntàriament a les rabasses que treballen, mentre que un 70,4% es mostra contrari a abandonar la

terra que cultiven, reivindicant llur condició de rabassers. A partir de 1896, a mesura que avança la fil·loxera i va perdent força el moviment rabassaire, torna a augmentar el nombre de famílies que accepten abandonar llurs rabasses, fins arribar a representar l'any 1910 el 45% sobre el total de judicis de desnonament.

Les dades que es desprenen d'aquesta mostra semblen indicar que un percentatge gens menyspreable de famílies rabassaires van optar per renunciar als drets que tenien sobre les vinyes que cultivaven. Aquesta tendència es confirma quan podem accedir a la documentació d'alguns arxius patrimonials. Aquest seria el cas de la propietat que posseïa Baltasar d'Espanya al municipi de Piera (comarca de l'Anoia), que l'any 1862 s'estructurava al voltant de tres masos que en total sumaven 291,98 hectàrees de terra, de les quals 250,37 es destinaven al conreu dels ceps (85,74% de la superfície total).

TAULA 5  
Propietats de Baltasar d'Espanya a Piera, 1862

	<i>Can Bou</i>	<i>Valencià</i>	<i>La Torre</i>	<i>Total</i>
Superf. total (ha)	59,51	121,16	111,30	291,98
Superf. conreu directe (ha)	11,53	16,83	18,90	47,26
Superf. cedida a rabassa (ha)	47,99	104,33	92,40	244,72
Nre. rabasses	25	50	27	102

Font: Arxiu Municipal de Piera, Caixa 30, Mas Valencià.

L'explotació d'aquests masos es basava en la cessió de parcel·les de terra a rabassa morta, de manera que tan sols un 16,18% de la propietat es treballava de forma directa. Entre 1895 i 1901, quan la propietat pertanyia a Josep d'Espanya d'Orteu (hereu de Baltasar d'Espanya),<sup>59</sup> trenta-set d'aquestes famílies rabassaires van renunciar a la terra que menaven al·legant que «por razón de la filoxera ha desaparecido la viña del país sin que puedan replantar las fincas que cultivaban de cepas americanas que resisten aquella enfermedad por los excesivos gastos que ocasiona, que no pueden soportar».<sup>60</sup> És a dir, poc més d'una tercera part dels rabassers (el 36,27%) van acabar renunciant als contractes de rabassa per no poder fer-se càrrec dels costos de la replantació.

Quin seria el destí d'aquestes famílies? En una economia que girava al voltant de la vinya, la crisi va afectar la major part de la població, de manera que aquests rabassers difícilment podien garantir llur subsistència ocupant-se com a simples

59. Josep d'Espanya d'Orteu era un polític carlí que a les eleccions generals del 12 d'abril de 1896 es va enfrontar, al districte d'Igualada, amb Carles Godó Pié. Les tupinades als feus godonistes de Carme, Montbui, Pierola i Castellolí van permetre a Godó obtenir l'acta de diputat, provocar importants aldarulls a Igualada. PLANAS i VALLS-JUNYENT, *Cacics i rabassaires. Dinàmica associativa i conflictivitat social...*, 51 i s.

60. Arxiu Municipal de Piera, caixa 30, mas Valencià.

jornalers o en activitats artesanals. Una part d'aquestes famílies va optar per emigrar, principalment a Barcelona o a altres ciutats que creixien a l'empena de l'expansió industrial.<sup>61</sup> La majoria, però, van continuar treballant els ceps, accedint a noves terres, o a les mateixes a les quals havien renunciat, sota contractes de parceria o d'arrendament que poc tenien a veure amb la «genuïna» rabassa morta.

En aquest sentit, J. Cañas i Mañé destacava el 1907 que amb la replantació «l'amo no volgué ni ha volgut més tard, de cap manera, que la concessió de cultiu ho fos a títol de rabassa morta [...]. En canvi el propietari no ha posat cap dificultat, fins ara, a otorgar contractes d'aprofitament agrícola d'aparceria».<sup>62</sup> Els propietaris van mantenir els mecanismes d'extracció de les rendes tradicionals (partició de la collita i cens monetari anual), en uns contractes a llarg termini, en els quals desapareixia qualsevol referència a la rabassa morta, el propietari es feia càrrec de pagar les contribucions i s'hi incloïen clàusules que especificaven en quines circumstàncies es podria desnonar els rabassers.<sup>63</sup> La «genuïna» rabassa morta s'havia extingit.

### Conclusions

Amb la consolidació de l'Estat liberal, els antics senyors i els emfiteutes que havien concentrat grans patrimonis es van convertir en propietaris de les terres, en el sentit capitalista del terme. Com apunta F. Valls, aquests nous propietaris van optar per la rabassa morta a l'hora d'explotar llurs terres. Així, en el cas de la noblesa «la concessió de terres a rabassa morta va ser la manera d'amortir el cop que en la percepció de rendes va significar la desaparició de la sostracció feudal», mentre que per als antics emfiteutes l'establiment de terres ermes a petits pagesos perquè hi plantessin ceps constituïa una fórmula de promoció econòmica que va anar acompanyada d'un ascens imparable en el pla social.<sup>64</sup> Es tractava, però, d'una «propietat imperfecta», ja que se cedia el domini útil sobre la terra durant un període indeterminat de temps. Aquesta indefinició va comportar que, a mesura que augmentava la pressió sobre la terra, els propietaris intentessin limitar la durada del contracte amb la voluntat d'incrementar les rendes que obtenien d'aquelles terres plantades de ceps.

Es tractava d'un model d'explotació de la terra i de relacions socials en el qual els rabassers es consideraven a si mateixos «propietaris del domini útil»,<sup>65</sup> ja que gràcies

61. J. COLOMÉ i F. VALLS-JUNYENT, «Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Cataluña)», *Historia Agraria* 57, 47-77. Sobre les migracions de població procedent de les comarques vitícoles catalanes en direcció a Barcelona, consultar J. L. OYÓN, *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 2008, 28-32.

62. J. CAÑAS Y MAÑÉ, *Explotación del cultivo agrícola*, Vilafranca del Penedès, 1907, 26.

63. C. SANTMARTÍ i L. FERRER, «La contractació agrària de la vinya després de la fil·loxera a la comarca del Bages», L. FERRER *et al.*, *Vinya, fil·loxera, propietat i demografia a la Catalunya central*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1992, 75-77.

64. VALLS, «La rabassa morta a la comarca d'Igualada...», 100-102.

65. L'any 1861 va aparèixer publicada a Barcelona una defensa dels arguments rabassaires contra la limitació temporal del contracte de rabassa, que en el Projecte de Codi civil de 1851 es



a la pràctica dels colgats i capficats podien menar aquella terra per un temps quasi indefinit, la podien transmetre als seus descendents o, en cas de necessitat, podien vendre'n el domini útil. Aquestes particularitats del contracte de rabassa permetien certa estabilitat econòmica, sempre depenent del volum de la verema, alhora que els diferenciava socialment dels jornalers i els identificava amb un territori.

El debat entorn del contracte de rabassa morta, iniciat al darrer terç del segle XVIII, es va accentuar a la segona meitat del segle XIX. Com ja hem vist, diversos factors van fer que a mitjan segle XIX els propietaris de la terra reivindicassin la limitació de la durada del contracte. En primer lloc, el Projecte de Codi civil de 1851 va reobrir el debat sobre la durada del contracte de rabassa, mostrant al mateix temps als propietaris la importància d'associar-se per tal de pressionar les institucions. En aquesta mateixa dècada dels anys cinquanta, l'important increment dels preus que van experimentar els productes vínics va impulsar els propietaris a cercar noves vies per incrementar les rendes que obtenien de llurs terres, vies que passaven per limitar la durada del contracte. Així, a partir de mitjan segle els contractes concedits per un període de temps indefinit aniran perdent importància, mentre cada vegada tindran més rellevància aquells contractes signats per un temps determinat.

El conflicte es va accentuar a partir de 1873, quan l'aprovació d'una llei republicana feia possible la redempció de les rabasses. Malgrat la poca incidència que va tenir aquesta llei, els propietaris van veure que per primera vegada es posaven en dubte llurs drets sobre les terres que tenien cedides a rabassa. A partir d'aquest moment s'accelera el procés d'organització dels propietaris vitícoles amb la creació d'entitats com és el Centre Agrícola del Penedès, al mateix temps que amb obres com ara les de Victorino Santamaría o revistes com ara *El Labriego*, s'articulava un discurs legal que legitimava les seves demandes.

Per la seva banda, l'Estat liberal va protegir els interessos dels propietaris, reprimint de forma violenta qualsevol protesta o acció rabassaire i facilitant a través de la legislació el desnonament d'aquets rabassers. Així, les sales dels jutjats de pau dels municipis vitícoles i el Jutjat de Primera Instància de Vilafranca van esdevenir un escenari de l'enfrontament entre propietaris i rabassers.

contemplava en 60 anys. L'autor anònim del text defensa la «propietat del domini útil» que els rabassaires consideraven posseir, assenyalant «que la disposició [fa referència a l'article 1.563 del Projecte de Codi civil de 1851] no mira á ells ni á sos contractes, perquè mentre parla en general del contracte per lo qual lo duenyo de la terra cedeix lo us de la mateixa, á ells no lo us solament de la terra los fôu donat, sinó la propietat ó domini útil del terreno, que encara que condicional en sa duració es mes que lo us de que la disposició parla; que esta, en tot cas, mira á un contracte de simple arrendament fet per lo temps que viscan los primers cepes». ANÒNIM, *Ressenya en defensa de las vinyas á rababassa morta, y modo prácticb de amillararlas*, Barcelona, Impremta de Joaquin Bosch, 1861, 7.

Anys més tard, Amadeu Aragai, dirigent de la Unió de Rabassaires, insistiria que la rabassa «constituïa una propietat que podia ésser venuda, donada o traspassada amb tota llibertat per escriptura o testament». ARAGAI, *El problema agrari català...*, 18.

En el darrer acte en aquest procés de desaparició del contracte de rabassa morta, la mort dels ceps fil·loxejats, la necessitat de nous coneixements tècnics, els elevats costos de replantació i l'increment dels costos de producció van acabar de debilitar la resistència dels rabassers. Tal com hem pogut comprovar, un percentatge important d'aquestes famílies va renunciar a les terres que menaven a rabassa, acceptant nous contractes amb una durada fixa de temps, mentre que altres famílies optaven per emigrar en direcció a Barcelona i als nous centres industrials. En altres casos els rabassers van ser desnonats o van signar acords privats per canviar les condicions en què cultivaven les vinyes.

A mitjan segle XIX els propietaris vitícoles havien encetat un procés orientat a consolidar la propietat capitalista de la terra, eliminant la dualitat existent entre el domini útil i el domini directe en el contracte de rabassa morta. La legislació de l'Estat liberal, la repressió exercida per exèrcit i Guàrdia Civil i la crisi ecològica i econòmica de la darrer part del segle XIX, van acabar amb un model de relacions socials i d'explotació de la terra basat en la «propietat del domini útil» exercida per les famílies rabassaires. En el model econòmic i social que s'imposava arran de la crisi, els nous contractes agrícoles tindrien una durada definida, els antics rabassers podien ser desnonats de la terra que manaven i el propietari exercia un major control sobre l'explotació de les vinyes. Els propietaris de la terra s'havien convertit també en els amos dels ceps.